

Koláž jako projektivní prostor

Marie Lhotová*, Miroslav Huptych

Vyšší odborná škola JABOK, Praha*

Od prvního představení tématického apercepčního testu v roce 1935 Morganovou a Murrayem uplynulo 70 let. Svým významem se tematický apercepční test řadí k Rorschachovu testu, avšak každý z těchto testů přistupuje k diagnostice osobnosti jiným způsobem. TAT je více spojen s problematikou sociálního přizpůsobení. Představuje na 31 obrázcích nejednoznačné situace, které slouží k interpretaci řady osobnostních charakteristik. Na podobných principech jako TAT byl v Praze a posléze v Českých Budějovicích na půdě Ateliéru arteterapie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity vytvořen projektivní test, který bych chtěla představit. I tento test může poskytnout odborníkovi informace z oblasti dominantních pudů, emocí, komplexů a konfliktů osobnosti. Cenná je stejně jako u TAT schopnost testu ukázat potlačené tendence, které si subjekt nechce nebo nemůže připustit, protože jsou pro něj nevědomé. Tento nový test vyšel ze zkušeností a metodiky na pracovišti krizové intervence, práce s lehčími i těžšími psychickými poruchami v klinickopsychologické ordinaci, posléze v práci s osobami závislými na návykových látkách, vyzkoušen byl na gerontopsychiatrickém pracovišti, ve studentské sebezkušenostní skupině i na řadě různých seminářů pro psychology i pedagogy. Metodicky byl dopracován Miroslavem Huptychem na univerzitě v Českých Budějovicích, ale stále přináší řadu dalších možností a způsobů práce jak diagnostické, tak terapeutické, podle teoretického zaměření terapeuta, který s ním pracuje. V poslední době se jím zabývali diplomanti na Katedře psychologie Palackého univerzity v Olomouci. V zahraničí se s ním mohla seznámit odborná veřejnost ve Francii na Univerzitě Savoie v Chambéry a v Polsku na Univerzitě Marie Skłodowské v Lublinu.

V testu se využívá jako projektivní materiál koláž. Koláž patří mezi postmoderní výrazové prostředky a má danou svou specifickou možnost, a to zobrazit svět v jakékoliv neopakovatelné nestrukturované podobě, ve které každý může najít oslovující, a tedy sobě vlastní obsah. Principem koláže je setkání dvou a více realit, které vytvoří nový vztah. Slovenský surrealista básník A. Marenčin hovoří o koláži jako o uvolněném poli imaginací. Někteří říkají, že koláž je výtvarná chirurgie, někteří myslí spíše na patologii. Koláž souvisí vždy s překvapením – něco je jinak, než má být.

To, na jaké skutečnosti či na jaké fragmenty světa se v koláži soustředíme a do jakých vzájemných interakcí je klademe, to se stává výpovědí o minulých událostech i o našem momentálním psychickém stavu.

Nápad používat v klinické praxi sadu připravených koláží vznikl před více než 10 lety. Na základě něho byla vytvořena kolážistou a básníkem, arteterapeutem Miroslavem Huptychem¹, sada 230 projektivních koláží. Tato sada by se podle stanovených kritérií dala zařadit do projektivních technik interpretačních, podobně jako Rorschach, TAT nebo Test ruky. Umožňuje nalézt projekci základních archetypálních vzorců a prožitků.

S touto sadou lze pracovat v klinické praxi diagnosticky i terapeuticky, individuálně i skupinově. Podle toho je volena metoda práce. Práce se sadou umožní skupině, klientovi i terapeutovi pomocí imaginace nalézt v projekci vnitřních obsahů do obrázků osobnostní rysy klientů. Dává možnost metaforicky na obrázku demonstrovat problém a stejnou formou, tj. přes metaforu, pochopit další možnosti vývoje. Práce se sadou projektivních koláží umožňujících iluzivní a

1 www.huptych.cz

imaginativní vnímání přechodem do polohy interpretační také vyrovnává imaginativně-kognitivní složky klientova psychického aparátu. Neurčitostí a neobvyklostí situací na kolážích v rámci podnětového materiálu je klient nucen pozorovat, myslet a cítit, pochopit situace, a přesto fantazijně uvolnit racionální kontrolu a přistoupit k nim zcela individuálně a co nejtvůřivěji.

Praktické zkušenosti ukázaly, že produkce na podněty projektivních metod jsou podmíněné:

1. emotivně-kognitivní složkou osobnosti,
2. obsahovou složkou, tj. těmi obsahy, které jsou současně v centru vědomí,
3. strukturálním uzpůsobením osobnosti,
4. chorobným stavem, kdy v produkci se zrcadlí případné patologické fenomény (Stančák).

Diagnostický potenciál sady koláží se rozšiřuje hledáním možností v obsahu projektivního materiálu o potenciál arteterapeutický. Na vybraných obrázcích je mnohdy možno kreativně vysledovat možnosti řešení. Tvůrčím činem terapeuta a klienta je zde proměna.

Testový materiál:

Koláže jsou umístěny ve výřezu siluety mužské nebo ženské hlavy, která je na tabuli formátu A5. Pro skupinovou práci se používá sada 230 koláží, pro individuální práci pacienta s terapeutem je počet předloh redukován na 54.

Testový materiál (tabule) je rozříděn podle následujícího systému:

- Řada A – mužská silueta A1–9 – pozitivní tematika
- Řada A – mužská silueta A10–A18 – negativní tematika
- Řada B – ženská silueta B1–B9 – pozitivní tematika
- Řada B – ženská silueta B10–B18 – záporná tematika
- Řada C – silueta mužská a ženská C1–C 6 – pozitivní tematika
- Řada C – silueta ženská a mužská C7–C12 – negativní tematika
- Řada D – siluety mužská a ženská D1–D6 – dětská tematika

Základní ideou práce se sadou je „společné hledání souvislostí mezi obrázky a klientovým životem“.

Klientům je prezentována tato technika jako příležitost k hlubšímu sebepoznání. Klient je vybídnut, aby se nechal vést víc pocity než rozumem a podle různých hledisek daných instrukcí pak 15 minut může vybírat z daného počtu předloh. Možností zadání je několik:

1. Vybírá ty, které se mu líbí, a ty, které se mu nelíbí (po čtyřech).
2. Vybírá obrázky týkající se minulosti, přítomnosti a budoucnosti.
3. Vybírá obrázky vztahující se k významným bodům z čáry svého života.
4. Vybírá hlavu, která nejlépe charakterizuje jeho osobnost, a k ní nalézá do „dialogu“ hlavu svého otce, matky, partnera, osoby, se kterou je v konfliktu.
5. Vybírá sestavy hlav: já a svět, já a rodina, já a skupina.
6. Ve skupině lze pracovat s tématem „takto mě vnímá skupina, takto mě vnímá a vidí mé okolí“ (každý ze skupiny vybírá obrázky pro daného klienta).

Způsoby práce

Na základě fenomenologického popisu obrázku se hledá tzv. centrální téma, téma, které je pro člověka podstatné, to, co se propojuje s jeho životním příběhem. Je to to, co se v obrázcích opakuje obsahově (mužské či ženské postavy, dvojice, jejich postoj k sobě, způsob kontaktovosti, sochy, zvířata, schodiště, stavby, voda, pouště, stromy, různé předměty apod.). Dále si všímáme barevnosti na obrázcích, dynamiky dějů, pohybu či ustrnutí centrálních motivů, možnosti, směru a rychlosti pohybu, (zda jsou bytosti zarostlé do skály, v trezoru, lapený pták v kleci, želvy). Je-li vyjádřena volnost, pohyb, pak je důležitý jeho převažující směr.

K centrálnímu tématu na obrázku se vymýšlí krátký dramatický příběh (podobně jako v TAT).

Dále se osvědčilo pracovat s volnými asociacemi.

Obrázek se pojmenovává.

V konečné fázi se směřuje k interpretování „vnitřních konfliktů“, které si vizualizací „řekly“ o pozornost. Do interpretací se zapojuje psychoterapeut, klient, pokud jsme ve skupině, potom i účastníci skupinového sezení. Rozhovor se strukturuje otázkami.

Skládání dvojic siluet do dialogů může přivést k uvědomění si mechanismů „komunikace se světem“.

Dále se vymezuje, co na obrázku chybí, čím by se dal doplnit, vylepšit, co by se změnilo, kdyby některá část obrázku zmizela či za co by mohla být vyměněna (zde se dostáváme k výše uvedenému „metaforickému řešení“).

V rámci těchto kombinací se může pokračovat v imaginárních představách: „Co by se stalo, kdyby postava, předmět, zvíře atd. přešla z jedné hlavy do druhé?“, „Za jakých okolností by se mohl obrázek proměnit?“ apod.

Diagnosticky významné je:

1. V řadě čtyř vybraných obrázků, které se klientovi líbí, jsou 3–4 s negativním obsahem.
2. V řadě čtyř vybraných obrázků, které se klientovi nelíbí, jsou 3–4 s pozitivním obsahem.
3. Z osmi vybraných obrázků je 7–8 v siluete opačného pohlaví oproti klientovi. Může signalizovat dominanci mužského nebo ženského principu (ve smyslu jungovského významu – Anima et Animus).
5. Existuje převaha ve výběru černobílých obrázků nebo naopak obrázků barevných (7–8) – introverze–extraverze.
6. V celé řadě je vysoká frekvence erotických témat nebo naopak je patrná jejich naprostá absence.
7. Všímáme si množství asociací a jejich originality či chudosti a plochosti osobitého projevu. Obecně platí, čím zajímavější a neobvyklejší asociace, tím jsou plodnější výsledky interpretací.
8. Vnímání okolí – vztahování se ke světu; jaké je celkové ladění – otevřenost, uzavřenost, přátelskost, hostilita, event. i paranoidní nastavení.
9. Jak klient pracuje se symbolikou přítomnou na obrázcích. Uvědomuje si symboly, dobře se s nimi identifikuje, je schopen komunikovat na metaforické úrovni, nebo symboliku nevnímá, neuvědomuje si ji, nerozumí řeči metafor.

10. Kontakt s realitou. Bizarní interpretace mohou signalizovat rozvíjení psychotického onemocnění.
11. Intelektualizace – klient si vybírá abstraktnější obrázky, zadání řeší logickými operacemi ve snaze buď „mlžit“ nebo imponovat hlubokomyslnými úvahami. Emoce nevyjadřuje vůbec a nebo abstraktním způsobem.
12. Štěpení – zjednodušené vidění světa, černobílé, dobré – špatné, velké kontrasty, sentiment – rozhořčení, uvíznutí v jednoduchosti, malý rejstřík interpretací.
13. Registrujeme preference osob, předmětů a situací a projikované charakteristiky vlastností a snažíme se odhadnout nakolik jsou reálnými vlastnostmi klienta a nakolik souvisí s jeho tužbami.
14. Nápadné můžou být regresivní a infantilní interpretace. Komentáře neodpovídají reálnému stáří klienta, ten často používá zdobnělin, obrázky vykládá s naivní doslovnou prostoduchostí.
15. Přítomnost obranných projekcí – vlastní nepřijatelné tendence přikládá jiným osobám a okolnímu světu. Důrazně se brání připustit, že by mohly být součástí i jeho osobnosti. Takto bývají zpracovány především agresivní, hostilní a sexuální témata, která jsou potlačována.
16. Verbální zdatnost, bohatost a široký rejstřík vyjadřovacích schopností. Užívání slangových a argotových obrátů může svědčit o uvolněnosti a dobrém kontaktu klienta nezatíženého společenským odstupem, ale též o sociální deprivaci.
17. Emoční doprovod při interpretaci se může pohybovat od chladného přístupu přes zdvořilou snahu vyhovět až k zaujetí, které má široký rejstřík: od intelektuálního zájmu až k hněvivým a odchodovým reakcím. Je dobré registrovat, které interpretace vyvolávají úsměv až smích a s jakými momenty je spojeno klientovo rozrušení, které může vyústit až v pláč.

Ve skupinové i v individuální práci se sadou koláží je specifické, že se klient spoluúčastní na interpretaci obrázků, které si vybral, a stadium „mapování“ problému zejména v počátcích psychoterapie bývá rychleji překlenuto, než je běžné při využití verbálních metod izolovaně. Toto je samozřejmě nejvíce ocenitelné v praxi krizové intervence. K terapeutické práci lze při využití sady koláží využívat kromě nezbytné vlastní zkušenosti metodik různých psychologických škol.

Validita poznatků o klientovi bude vždy závislá na osobnosti terapeuta a jeho dlouhodobé psychoterapeutické zkušenosti, zkušenosti s prací se sadou a řadou dalších znalostí z oblasti klinické psychologie a arteterapie, zejména symboliky, barevné symboliky apod. Exaktní průkaz validity průkaznými ověřovacími studii je tak jako u ostatních projektivních metod velice obtížný. Zvláště proto, že interpretovat nelze jednotlivé znaky izolovaně, ale vždy je nutné brát v úvahu jejich konfigurace v celku.

Kolážová metoda původně vychází z teorie a terminologie dynamické arteterapie (tzv. „rožnovské“) a je metodou s velice širokým záběrem, která klientovi umožňuje vyjádřit aktuální psychický stav i projevit takřka jakýkoliv svůj osobnostní rys.

Míří přitom k centrálním aspektům osobnostní struktury. Každá interpretace klientova materiálu je tvořivou nemechanickou prací. Autor koláží na základě svých zkušeností se sadou se kloní spíše k přednostem jejího užití v oblasti psychoterapie a klade otázku, zda jednoznačná klasifikace odpovědí, podle které by se vypočítávaly různé indexy a normy v duchu psychometrického myšlení, by neubrala na bohatství daném tvořivým přístupem a pečlivou kvalitativní analýzou. Charakteristiky osobnosti klienta jsou někdy neobvykle vyjádřené, ale mají klinický smysl a na úrovni jedince jsou ověřitelné.

Metoda je rozhodně cennou součástí psychoterapie, pro osobnostní diagnostiku, jak se zdá, nabývá na významu. Nutnost ukotvit diagnostickou víceznačnost v kontextu všech dalších informací o klientovi, včetně využití širší testové baterie, je samozřejmě jednoznačná. Možnosti této metody se však i v praxi diagnostiky stále zpřesňují a rozšiřují a objevují se nové způsoby práce, metoda se zdokonaluje a obohacuje.

Literatura :

- Huptych, Miroslav. *Dějiny koláže a využití koláže v arteterapii*. České Budějovice, 2001. Jihočeská univerzita, Ateliér arteterapie. Bakalářská práce.
- Lhotová, M. Collage en tant que matériel projectif. Přednáška, Université de Savoie, 2003.
- Musilová, G. Výtvarný projev a duševní život. Filosofická fakulta University Palackého, Olomouc, 2003. Diplomová práce.
- Psychologie Clinique et Projective, Revue de la Société du Rorschach et des méthodes projectives de langue française, Le T.A.T. *Vica Shentoub*, vol. 8/2002, Paris, 2002
- Říčan, P.; Šebek M.; Ženatý, J.; Morávek, S. *Úvod do Rorschachovy metody*. Bratislava : Psychodiagnostické a didaktické testy, 1981.
- Svoboda, M. *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha : Portál, 1999.
- Materiály Ateliéru arteterapie JU, České Budějovice, 1991–2000, nepublikováno.

LHOTOVÁ, Marie; HUPTYCH, Miroslav. Koláž jako projektivní prostor.

In HELLER, Daniel; PROCHÁZKOVÁ, Jana; SOBOTKOVÁ, Irena (ed.). *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů : polarita a vzájemné obohacování : sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica, Psychologica 35 - suppl. Plný text příspěvku o rozsahu 9 s. je dostupný na přiloženém CD-ROM. ISBN 80-244-1059-1.

